

VYUŽITIE ARTETERAPIE S PREDŠKOLÁKMI S PORUCHAMI REČI

ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

USING ART THERAPY IN SPEECH THERAPY WORK WITH PRESCHOOLERS WITH SPEECH DISORDERS

Larysa Butuzova

Анотація

У статті розкрито особливості використання вчителем-логопедом засобів арт-терапії у роботі з дітьми дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями; представлено результати впровадження експериментальної формувальної програми розвитку мовлення у дошкільників з мовленнєвими порушеннями з використанням арт-терапевтичних технологій в ході казкотерапії, ігротерапії та драматизації; охарактеризовано специфіку розвитку різних мовленнєвих компетенцій дошкільників (діалогічної, монологічної, дискурсивної та соціально-психологічної спрямованості) в результаті впливу формувальної інтервенції з використанням арт-терапевтичних засобів.

Ключові слова

Арт-терапія. Арт-терапевтична технологія. Засоби арт-терапії. Дошкільники із мовленнєвими порушеннями (МП). Діалогічна компетентність. Монологічна компетентність. Дискурсивна компетентність. Компетенція соціально-психологічної спрямованості комунікації.

Abstract

The article reveals the peculiarities of the use of art-therapeutic tools by a speech therapist in work with preschool children with speech disorders; presents the results of the implementation of an experimental formative programme for the development of speech in preschool children with speech disorders using art-therapeutic technologies in the course of fairy tale therapy, play therapy and dramatization; delineates the developmental

trajectories of various speech competencies in preschool children, including dialogic, monologic, discursive, and socio-psychological orientation. These competencies are examined as a consequence of formative intervention facilitated by art therapy tools.

Key words

Art therapy. Art therapy technology. Art therapy tools. Preschool children with speech and language disorders (SLD). Dialogical competence. Monological competence. Discursive competence. Competence of social and psychological orientation of communication.

Постановка проблеми. Корекція недоліків зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із мовленнєвими порушеннями (МП) є актуальною проблемою сучасної логопедії. Сучасна педагогічна практика веде пошук оптимальних шляхів, стратегій, методів та засобів для успішної корекції МП у дошкільників відповідно до їх психологічних та вікових особливостей, інтересів, здібностей та можливостей. До числа таких засобів впевнено можна віднести арт-терапевтичні, які містять потужний розвивальний та протитривожний потенціал [0]. Арт-терапія дозволяє дітям дошкільного віку виражати та вивільняти негативні емоції, розповідати про свої почуття та переживання в оптимально прийнятний спосіб: через арт-терапевтичні матеріали (фарби, глину, пластилін, папір тощо), гру, драматизацію, вправи на артикуляцію звуків, роботу в пісочниці, активну імагінацію в ході роботи тощо.

Попри великий інтерес до арт-терапії як засобу логопедичної роботи з дітьми, які мають МП, деякі аспекти її використання залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, це стосується доказовості ефективності впливу арт-терапевтичних методів на розвиток зв'язного мовлення дітей із МП. Більшість наукових праць зосереджуються на загальному психологічному впливі арт-терапії або її ролі у подоланні тривожності та підвищенні самооцінки, тоді як специфічне використання різних засобів арт-терапії для стимуляції зв'язного мовлення у дошкільників із МП досліджене недостатньо.

Нам близький підхід розуміння арт-терапії як виду психокорекції різноманітних порушень (мовленнєвих, інтелектуальних,

емоційних тощо) засобами мистецтва і творчої діяльності [0]. Аналізуючи підходи до використовуваних у роботі з дошкільниками терапевтичних арт-технологій, чітко окреслюються такі: терапія творчим самовираженням, музикотерапія, ігрова терапія, бібліотерапія, казкотерапія, танцювальна, тілесно-рухова та сенд-плей терапія, використання метафоричних асоціативних карт та арт-терапія [0], [0]. Водночас арт-терапія презентована у таких своїх видах: ізотерапія (малюнкова), візуальна терапія (образами), медитативне малювання та мультимедійна (інтегративна терапія). До основних форм арт-терапії відносять: живопис, графіку, фотографію, малювання та ліплення [0].

Арт-терапія – це технологія, що дозволяє створювати та використовувати різні види мистецтва за межами традиційної мистецької освіти. Засоби та технології арт-терапії дозволяють вирішувати не лише виховні, соціалізаційні, психокорекційні та розвивальні завдання, але й можуть бути надійними помічниками у логопедичній роботі. В корекційно-розвитковій роботі логопеда з дошкільниками з МП доцільним вбачаємо використання поєднання різних технологій, видів, методів та засобів арт-терапії: ізотерапії, бібліотерапії, казкотерапії, музикотерапії (зокрема вокалотерапії – співу), драматерапії, пісочної терапії та лялькотерапії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що досліджувана проблема концептуалізується у двох площинах: аналізі підходів до загального розвитку мовлення дошкільників із МП та використанні засобів арт-терапії у логопедичній та розвитковій роботі з дітьми дошкільного віку.

Проблема розвитку мовлення дошкільників досліджувалася як класиками педагогічної думки, так і сучасними науковцями й практиками у різних її аспектах: психологічному, педагогічному та дидактичному (Білан, Богуш, Валеса, Поніманська, Руденко та ін.); психолінгвістичному (Богуш, Гавриш, Сак та ін.); корекційно-розвитковому, логопедичному (Луцан, Тарасун та ін.).

Важливість та необхідність використання засобів арт-терапії у корекційно-виховній роботі з дітьми з ПМ окреслено також

у значній кількості методичних робіт (Бур'яновська, Гольцева, . Водолага, Гавриш, Козич, Коваль, Міщенко, Г. Постоян Руденко, Тараріна, Тарасун, Юрченко та ін.). В сучасних умовах дошкільнязнатства окреслилася тенденція посилення інтересу до арт-терапії як засобу корекції у психології та соціальній роботі (Андрейчин, Крижановська, Ставицька, Тиунова, Фірсова та ін.). Акцент сучасних науково-практичних розвідок зроблено на педагогічні прийоми, засоби та методику використання окремих арт-терапевтичних технологій, їх методичну реалізацію в роботі з дітьми різного віку та вплив арт-терапії на психічний розвиток дітей дошкільного віку (Ставицька), їх мовленнєве самовираження та психологічне подолання комунікативних бар'єрів (Гольцева, Козич).

Метою нашої статті є визначення ефективності використання засобі арт-терапії та арт-терапевтичних технологій у корекційно-розвитковій роботі вчителя-логопеда з дітьми з МП.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на труднощі та проблеми в опануванні зв'язного мовлення дітьми старшого дошкільного віку із МП, нашим основним завданням було зробити цей процес простішим, доступним, але цікавим та насиченим. На формувальному етапі дослідження була розроблена і реалізована програма розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із порушеннями мовлення із використанням засобів арт-терапії. Програма арт-терапевтичної корекції мовленнєвих порушень дошкільників перед її впровадженням була узгоджена із методистами, педагогами, психологом ЗДО та батьками дітей експериментальної групи. Дослідження проводилось на базі Житомирського закладу дошкільної освіти №54 упродовж 2024 року [0]. Вибірку для експериментального дослідження та апробації корекційної програми склали 14 дітей старшого дошкільного віку (5–6 років) із загальним недорозвитком мовлення. Контрольну групи склали 15 дошкільників із МП іншої логопедичної групи, які мали корекційно-розвиткові заняття баз використання арт-терапевтичних засобів.

Методична реалізація програми [0] передбачала поєднання як різних арт-терапевтичних засобів (пальчикових фарб, олівців,

гуаші, акварелі, гумок, іграшок, кінетичного піску, ляльок, пластиліну глини), так і традиційних дидактичних (наочного роздаткового матеріалу, сюжетних картинок, ілюстрацій (на комунікативно-діяльнісному етапі занять), геометричних фігур, схем, моделей(на моделюючому етапі занять). Основні методичні прийоми з використанням арт-технологій (драматизації, казкотерапії, санд-плей терапії та ігротерапії) були спрямовані на створення спеціальних мовленнєвих ситуацій, словесних доручень та звітування дитини про виконання завдань, дослідження та створення предметів відповідно до заданих сюжетів. Використання засобів арт-терапії вже на початку роботи спрощувало процес включення дітей в роботу, активізувало мовлення та прояв творчих здібностей. Використання предметно-ігрового середовища (лялькового театру та декорацій до казок) та потенціал зображувальної терапії (малювання дітьми героїв улюблених творів, ліплення їх з пластиліну, глини), драматерапії (можливість дітей із порушеннями мовлення відчувати себе у ролі улюблених персонажів, відтворивши напам'ять їхні висловлювання, збагатити при цьому свій словниковий запас новою лексикою). Це дозволило дітям вільно почуватися та проявляти фантазію у висловлюваннях, долаючи комунікативні бар'єри, пов'язані з МП. За допомогою лялькового театру діти мали змогу покращити навички діалогічного мовлення, розігруючи різноманітні діалоги за власним бажанням та на запропоновану тему. Вагомою перевагою залученості до діяльності лялькового театру була різноманітність персонажів та сюжетів, які наштовхували та заохочували дітей вступати у словесний контакт. Це, створювало можливість різнобічного бачення сенсу переживань героїв казки чи оповідання, уможливлювало зміну ходу дій, активуючи творче нешаблонне мислення дошкільників у процесі мовленнєвої діяльності.

Одним із важливих акцентів застосування ігротерапії було навчання дітей самостійному опису малюнків, виробів, іграшок та предметів. Відповідно до вікових норм, старші дошкільники мають вміти логічно, послідовно, відповідно до запитань плану будувати свою розповідь. При описі предметів, іграшок, зображень дітей мотивували виділяти їх характерні ознаки, шукати для опису точні слова і вислови, порівнювати предмети

та зображення. Це сприяло розвитку таких розумових операцій дошкільників, як: аналіз, синтез узагальнення, класифікація та систематизація. Ігри сприяли налагодженню взаємодії у спільній грі, побудові рольових діалогів, комунікативній активності в ході вигадування нових сюжетів, формуванню соціально мотиваційної спрямованості комунікації. Серед найбільш використовуваних на заняттях арт-терапевтичних прийомів були: продовження дітьми сюжету розповіді на свій лад з використанням самостійно виготовлених персонажів із пластиліну, складання усних розповідей або коротких віршиків по серії символічних малюнків, робота з розмальовками (малювання), ліплення та конструювання з паперу тощо.

Окремий блок програми складали заняття з розвитку монологічного мовлення, що містили завдання зі складання сюжетної розповіді за серією зроблених дітьми малюнків. Вони формували у дітей вміння цілісно бачити та розуміти картину, самостійно відтворювати зміст зображеного у зв'язній мові. В основі творчих розповідей дітей лежали мотиви улюблених казок, що супроводжувалися використанням серії картинок. Ефективним виявився прийом «передбачення», коли за початком розповіді, оповідання чи казки діти відгадували події, які слідували за та передували цьому. В ході такого передбачення дітям пропонувалося за допомогою художніх засобів зобразити цю послідовність у вигляді маршруту подій. Особливу увагу було приділено творчим вправам, спрямованим на корекцію у дошкільників з МП порушеннями послідовності та логічності зв'язного мовлення засобами казкотерапії. Для цього дітям пропонувалися завдання на формування коректного внутрішнього і зовнішнього плану послідовного монологічного висловлювання, як «Переплутані рядки» (визначення та виправлення деформованого тексту), «Малюнки за порядком» (самостійне розкладання серії сюжетних картин та складання за ними оповідання), «Перекажи» (складання переказу по мнемотаблиці), «Розкажи про улюблену ягоду» (складання оповідання за допомогою мнемотаблиці), «Вгадай сюжет (продовження) казки самостійно» (творче завдання).

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури із досліджуваної проблеми дозволив дійти висновку,

що ефективність використання арт-терапії у корекції мовлення дошкільників із МП доцільно аналізувати за динамікою розвитку окремих компонентів розвитку мовлення (компетентностей) дошкільників: діалогічної, монологічної, дискурсивної та соціально-мотиваційної мовленнєвої спрямованості.

Діалогічна компетенція мовлення дошкільників із ПМ передбачає: вміння вступати у спілкування (ініціативність) та підтримувати його; змістовність діалогового спілкування (володіння знаннями та інформацією відповідно до тематики розмови); вміння будувати діалог, трилог, полілог, формулювати запитання та відповідати на запитання співрозмовника; здатність використовувати діалогічні єдності, функціональні типи діалогу, виражальні засоби мовлення; уміння виконувати словесні доручення та звітувати про їх виконання.

Монологічна компетенція дітей виражається у: вмінні будувати різні типи розповідей (повідомлення, пояснення; інструкції), самостійно розповідати про події із власного життя; кількості речень у тексті розповіді, типах використовуваних речень (простих, поширених, складних), наявності образних виразів у тексті розповіді: вмінні переказувати зміст знайомих художніх текстів, мультфільмів, кінофільмів одноліткам і дорослим (самостійно та стимульовано).

Дискурсивна компетенція дошкільників із МП знаходить вияв у: обізнаності у формулах мовленнєвого етикету; наявності формул мовленнєвого етикету в спонтанному розмовному мовленні дітей; представленості мовних засобів виразності в спонтанному розмовному мовленні; застосуванні та доцільності немовних засобів виразності.

Серед критеріїв *соціально мотиваційної спрямованості мовлення* дошкільників виділялися такі: наявність бажання вступати в словесний контакт, підтримувати його; рівень зацікавленості співрозмовником, бажання уважно його слухати; прагнення продовжувати подальше спілкування та активну діяльність.

Для скринінгу кожного критерію мовлення дошкільників із МП до та після формувального експерименту, було розроблено діагностичний комплекс, який містив кілька методик: для виявлення рівня розвитку навичок діалогічного спілкування (методика М. Алексєєвої, В. Яшиної); для визначення рівня

розвитку монологїчної компетенції (методику “Розповідь за серією сюжетних картинок”, “Переказ знайомого оповідання” Т. Фотекової, Т. Ахутїної); для оцїнки рївня розвитку дискурсивної мовленнєвої компетенції (методику “Мовні ситуації” М. Алексєєвої, В. Яшиної); для вивчєння соціальної мотиваційної спрямованостї мовлення (метод спостереження).

Про ефективність розробленої програми свїдчили результати констатувальних діагностичних зрізів показників мовлення дїтей до та після впровадження експериментальної програми з розвитку мовлення з використанням арт-терапевтичних технологїй. На основї проведєних діагностичних зрізів, що старшого дошкільного віку. Результати діагностики представлєні нами у таблицї 1 та рис. 1 - 3.

Таблиця 1 Результати діагностики рївнів розвитку зв'язного мовлення дїтей старшого дошкільного віку із МП контрольної та експериментальної груп до формувального експерименту (%)

Критерії	Рівні розвитку зв'язного мовлення					
	Високий		Середній		Низький	
	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група
Діалогїчна компетенція	0	6,67 (1)	35,71 (5)	33,33 (5)	64,29 (9)	60,00 (9)
Монологїчна компетенція	7,14 (1)	6,67 (1)	35,71 (5)	33,33 (5)	57,14 (8)	60,00 (9)
Дискурсивна компетенція	0	6,67 (1)	28,57 (4)	33,33 (5)	71,43 (10)	60,00 (9)
Соціальна мотиваційна спрямованість	7,14 (1)	0	42,85 (6)	40,00 (6)	50,00 (7)	60,00 (9)
Середні результати (загальний рівень розвитку)	3,58	5,00	35,71	35,00	60,71	60,00

Як бачимо з результатів, наведених у таблиці 1, контрольна та експериментальна групи дошкільників із МП до проведення формувальних інтервенцій із застосуванням арт-терапевтичних технологій, є практично ідентичними з рівнем прояву мовленнєвих компетенцій. Загальною тенденцією прояву розвитку мовленнєвих компетенцій дошкільників із МП є кількісне (відсоткове) переважання низького та середнього рівня їх вияву. Результати діагностики дозволили дійти висновку, що найважчими для дітей старшого дошкільного віку із ПМ були завдання на самостійне складання продовження розповіді або діалогу за сюжетом картинки (без підказок дорослого), складання розповідей та переказів. Ці труднощі, на нашу думку, пов'язані як з прагненням дітей уникати емоційного дискомфорту під час висловлювань, так і з важкістю тривалої зосередженості уваги на мисленнєвій діяльності. Завдання на діагностику усного мовлення далися дітям дещо легше, однак у чималій кількості дітей також виникали певні труднощі.

Повторну діагностику рівня розвитку зв'язного мовлення у дітей обох груп з метою перевірки ефективності розробленої та реалізованої нами програми із використанням арт-технологій провели відразу після її завершення. Загалом, програма тривала 6 місяців. Дітям було запропоновано ті ж завдання, що проводились на констатувальному етапі дослідження.

Результати повторної діагностики рівнів розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення із експериментальної групи представлені на рисунку 1.

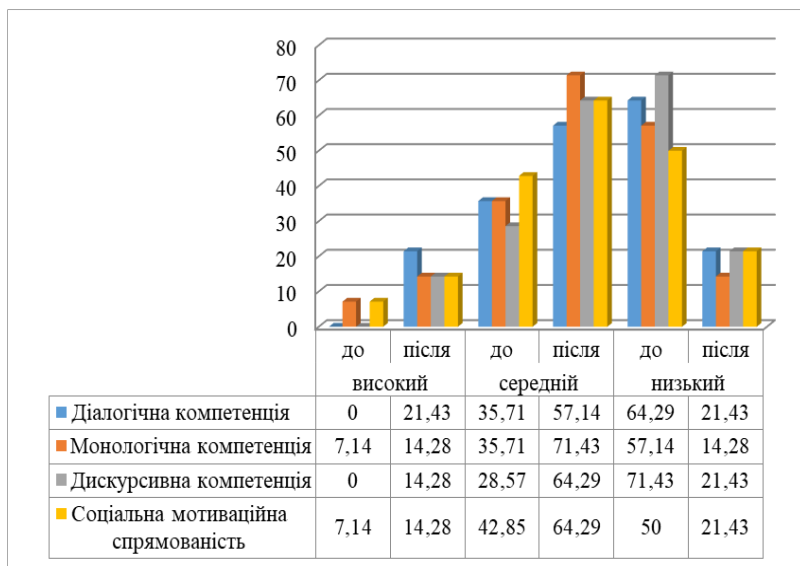

Рис.1. Рівні прояву мовленнєвих компетенцій дошкільників із МП експериментальної групи до та після формуального експерименту (%)

Аналізуючи результати, представлені на графіку, можна констатувати, що у всіх дітей із порушенням мовлення експериментальної групи відзначається позитивна динаміка зростання рівня розвитку зв'язного мовлення у дітей за всіма критеріями. Зокрема, за даними контрольного зрізу, кількість дітей експериментальної групи, які мають високий рівень розвитку діалогічної компетенції зросла на 21,43%%. Середній рівень діалогічної компетенції було виявлено у 57,14% респондентів, що також проявило тенденцію до зростання на 21,23%. Водночас дітей з низьким рівнем цієї компетенції, відповідно, зменшилося втричі (див.рис.1.). Аналогічні тенденції виявлені і у змінах інших компетентностей дошкільників із ПМ. Так, у переважній більшості дітей вони проявлені на середньому рівні: монологічна компетенція - 71,43%, дискурсивна та соціально-мотиваційної спрямованості – по 64,29%.

В показниках середніх значень рівнів розвитку зв'язного мовлення дошкільників із МП також чітко окреслилася тенденція до стійкого зростання середніх та високих значень відповідних маркерів мовленнєвих компетенцій (рис. 2).

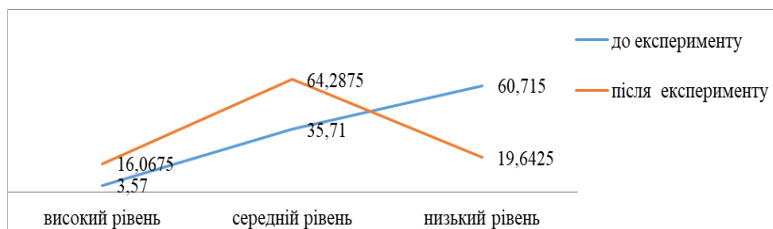

Рис.2. Рівні розвитку зв'язного мовлення дошкільників із МП експериментальної групи до та після формульовального експерименту (%)

Водночас показники дітей контрольної групи під впливом інших логопедичних інтервенцій (без застосування арт-терапевтичних технологій) також змінилися, але не так вагомо. Відзначаються лише поодинокі випадки підвищення рівня розвитку кожного з критеріїв. На рис.3 представлено порівняльні дані щодо зміни мовленнєвих компетенцій дошкільників із ПМ експериментальної та контрольної груп.

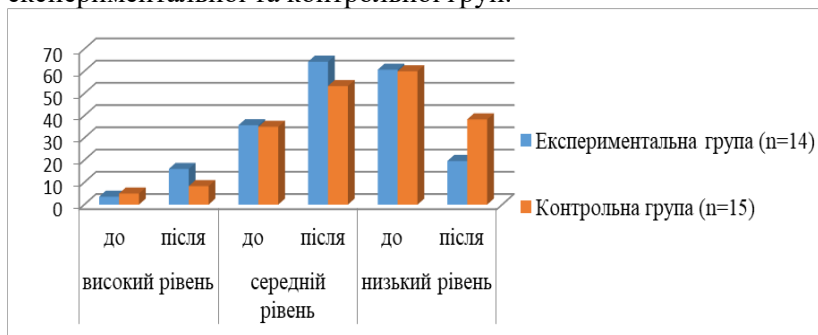

Рис. 3.3. Порівняльні дані рівня розвитку зв'язного мовлення у дошкільників із МП експериментальної та контрольної груп до та після впровадження арт-терапевтичної програми.

Ці дані є свідченням того, що арт-терапевтичні технології та використання арт-терапевтичних засобів значно покращують

ефективність логопедичної роботи з розвитку мовлення у дошкільників із МП.

Висновки. Аналіз результатів проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що використання арт-технологій та засобів арт-терапії у роботі вчителя-логопеда із дітьми старшого дошкільного з мовленнєвими порушеннями віку має доведену ефективність. В ході такої роботи розвиваються різні мовленнєві компетентності: діалогічна, монологічна, дискурсивна та соціально-мотиваційна мовленнєва спрямованість. Гармонійне поєднання традиційних форм розвиткової-корекційної роботи (дидактичні ігри, артикуляційні вправи тощо) та арт-терапевтичних технологій (ігротерапії, казкотерапії, драматерапії, музикотерапії, лялькотерапії, ізотерапії, сенд-плей терапії тощо) та ін. ефективно сприяє розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку із мовленнєвими порушеннями. Програма розвитку мовлення дошкільників із МП з використанням засобів арт-терапії має реалізовуватися на засадах посиленості, системності, свідомості, міцності знань, принципів індивідуалізації та диференціації, гуманізму у контексті взаємодії із дітьми, що мають мовленнєві порушення.

Перспективи подальшого наукового дослідження вбачаємо у розробці та апробації експериментальної програми, спрямованої порівняльний диференційний аналіз ефективності окремих арт-технологій та методів у корекції різних мовленнєвих порушень.

Bibliografia

- Арт-терапія і війна: контексти і досвід практичної роботи. заг. ред. Н. Кальки, Г. Одинцової. Колективна монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2023. 283с.
- Арт-терапія. Інноваційні психологічні технології / під ред. О. Тіунової. Випуск 6. Київ–Львів–Тернопіль: ЕЕАТА, 2019. 224 с.
- ГРИДКОВЕЦЬ Л. Долаймо труднощі разом з дитиною. Казкотерапія дитячих проблем. Львів : Скриня : Монастир Редemptористів, 2013. 66 с.
- ДЯЧЕНКО, М., БУТУЗОВА Л. Використання арт-терапії у корекційній роботі з дошкільниками, які мають мовленнєві порушення. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки*

фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції : збірник наукових праць ; укладач Петровська К. В. Запоріжжя : БДПУ. 2024. С.2328. <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Zbirnyk-naukovykh-statey-do-druku-1.pdf>

- ДЯЧЕНКО, М. А., БУТУЗОВА, Л. П. Потенціал арт-терапії як засобу корекції мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку. *Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference. Copenhagen, Denmark. 2024. Pp. 177-180. URL: <https://isg-konf.com/modern-challenges-trends-problems-and-prospects-development/> (Дата звернення: 12.10.2024)*
- КАЛЬКА, Н., КОВАЛЬЧУК, З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
- КАЛЬКА, Н., КОВАЛЬЧУК, З., ОДИНЦОВА Г. Практикум з арт-терапії: навчально-методичний посібник. Ч. 2. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 148 с.
- ЛЮТОВА, Л. Застосування казки як ефективного засобу логопедичної корекції зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ. URL: <https://rozrobka.in.ua/zastosuvannya-kazki-yak-efektivnogo-zasobulogopedichnoyi-kore-v2.html>
- МІЩЕНКО, Ю. В. Логоказка як засіб підвищення мовленнєвої активності дітей із дислалією. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. 86с.
- ХАРЧЕНКО, Т. Г., МАТРУНИЧ, Н. А. Значення казкотерапії в роботі з дітьми із порушеннями мовлення. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VIII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 185-187.

Kontaktné údaje

Larysa Butuzova, candidate of psychological sciences, associate professor

Zhytomyr Ivan Franko State University, Social and Psychological Faculty, Department of Psychology, Speech Therapy and Special Education

E-mail: lorabutuzova@gmail.com